

NATO VE RUSYA ARASINDA TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK ALGILAMASI: S-400 KRİZİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Levent YİĞİTTEPE *

ÖZET

Son dönemde başta küresel terörizm olmak üzere yeni tehditlerle mücadele edebilmenin devletlerin ancak aralarında yapacakları güçlü bir işbirliği sayesinde mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede oluşan yeni ittifakların da dönemin yeni tehditleri ve güvenlik sorunları kapsamında geliştiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda NATO’nun bekleneni verememesi başta Türkiye olmak üzere diğer ittifak üyeleri tarafından da sorgulanmasına neden olmuştur. NATO’nun yeniden sorgulanması Türkiye’ye kendi güvenlik politikalarını oluşturma fırsatı tanıdığı görülmüştür. Aynı zamanda Türkiye’yi yaşamış olduğu terör saldırıları ve sınır güvenliği sorunları yeni ikili ittifak arayışlarına yöneltmiştir. Bu kapsamda NATO’dan istediği desteği alamayan Türkiye’nin yüzünü Rusya’ya çevirdiği görülmektedir. Çalışmada Türkiye’nin özellikle NATO’dan kopmadan bölgesindeki ülkelerle nasıl bir işbirliğine gitmeye çalıştığı Rusya’dan alınacak S-400 hava savunma sistemleri örneği ile analiz edilerek gösterilecektir. Son tahlilde ise NATO ve Rusya arasında kalan Türkiye’nin güvenlik alanında nasıl bir denge politikası içinde hareket etmesi gerektiği ve ulusal güvenlik sorunlarına nasıl bir çözüm bulunabileceği İttifak içinden ayrılmadan sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: NATO, Türkiye, Rusya, Güvenlik, Güvenlik Politikaları.

Jel Kodları: F50, F52, F53.

TURKEY’S SECURITY PERCEPTIONS BETWEEN NATO AND RUSSIA: THE S-400 CRISES CASE

ABSTRACT

It is obvious in recent period that it is only possible to fight new threats, especially global terrorism, through strong cooperation between the states. In this context It can be said that new alliances developed in this period evolved within the framework of the new threats and security problems. In this context, inability of NATO’s proper response to expatiations has been brought into question by alliance members, especially by Turkey. The shortcomings of NATO have caused Turkey to developed its own security policies. At the same time, terror attacks and border security issues forced Turkey to search for

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 70200, Karaman, Türkiye, e-mail: lyigittepe26@gmail.com

new bilateral alliances. In this context, it can be said that Turkey has turned to Russia after it could not get the support of NATO. This study analysis Turkey's efforts to co-operate with countries in the region, especially acquiring S-400 air defense systems from Russia without departing from NATO Alliance. In the final analysis, how Turkey which is stucked between NATO and Russia should act in a balanced policy within the Alliance and how to find a solution to the problem of national security will be examined.

Keywords: NATO, Turkey, Russia, Security, Security Policies.

JEL Codes: F50, F52, F53.

1. GİRİŞ

Güvenlik algılamaları özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde değişime uğramıştır. Bu değişim kapsamında gerek devletler gerekse uluslararası örgütler yeni dünya düzenine uyum sağlamak için güvenlik politikalarını gözden geçirmişlerdir. Tarihsel olarak bakıldığında güvenlik kavramını gündemde tutan I. ve II. Dünya Savaş'ları olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, 4 Nisan 1949'da SSCB'ye karşı bir savunma örgütü olarak kurulan NATO küresel güvenliği sağlamaya çalışan bir aktör olarak görülmektedir (Sarınay, 1988: 75). NATO yeni dönemde de etkili olabilmek için güvenlik politikalarını oluşturan yeni tehditler ışığında şekillendirmeye çalışmıştır. 1991'de Roma Zirvesi'yle birlikte yeni stratejik konsept benimseyerek varlığını devam ettirmeyi amaçladığı görülmüştür.

NATO'nun kurucu 14 maddesinin kapsamına bakıldığında, BM Şartı'na uygun olarak, siyasi ve askeri yollarla tüm üyelerinin güvenlik ve özgürlüklerini korumayı ana amaç olarak edindiği görülmektedir. İttifak demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ortak değerler üzerine kurulmuştur (NATO El Kitabı, 1999: 23).

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni tehditler (terörizm, etnik çatışmalar, iç savaşlar, uyuşturucu kaçakçılığı, organize suçlar ve göç) NATO'nun rolünü sorgulamaya açmış ve örgütün kendini dönüştürmesini zorunlu kılmıştır. Bu çalışmada NATO'nun Soğuk Savaş sonrası kabul ettiği yeni güvenlik politikaları ve stratejilerden nasıl uzaklaştığını, eski bir NATO üyesi olan Türkiye'nin bundan nasıl etkilendiğini, aynı zamanda kendi ulusal güvenliği için birtakım arayışlar içine girerek Rusya'yı güvenlik politikalarının ve arayışlarının bir parçası olarak tanımlaması ve yeni ortaklıkların üzerinde örnekler ışığında analizler yapılmıştır. Son tahlilde ise "Türkiye için Rusya, NATO'nun bir alternatifi olabilir mi?" sorusuna cevap aranarak yeni güvenlik arayışlarının hangi aşamaya evrilebileceği sunulmuştur.

2. SOĞUK SAVAŞ VE KÜRESEL GÜVENLİK OLGULARI

Soğuk Savaş'la birlikte küresel güvenlik algıları da değişime uğramıştır. NATO'nun kurulmasıyla birlikte ilk olarak Aralık 1949'da müttefikler tarafından onaylanan ilk "Kuzey Atlantik Bölgesi Savunması Stratejik Konsepti", ABD'nin müttefiklerin savunmasında nükleer silah kullanma

taahhüdünü içermiştir. Sovyetler Birliği'nin önemli bir askeri üstünlük kurmaya çalıştığı ifade edilen bu konsept de; ABD, 1952'de Avrupa müttefiklerinin topraklarında nükleer silah kullanmaya başlayacağını belirtmiştir (Yost, 2011: 1402).

İlk olarak Kore sorunu iki devlet arasında güç gösterisine dönüşmüştür. Kore yarımadasının kuzeyi Sovyetler Birliği, güneyi de ABD tarafından 1945'te işgal edilmiştir. ABD'nin BM'den karar çıkartmasından sonra bölgeye Türkiye dâhil birçok ülke asker göndermiştir. Uzun süren savaş sonrasında 1952'de Türkiye, BM çerçevesinde görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Bu başarıları sonucunda başta ABD olmak üzere diğer Batılı ülkelerin takdirini kazanması NATO'ya üyelik konusunda Türkiye'nin önünü açmıştır. Yine Ortadoğu'da krizlerin çıkması, İran'daki açmazlar, Türkiye'nin NATO'ya üye olma yolundaki engelleri kaldırmıştır. Şubat 1952'de Yunanistan'la birlikte Türkiye'nin NATO'ya üyeliği gerçekleşmiştir (Yaman, 2005: 240-243). Türkiye'nin Soğuk Savaş koşullarında öneminin artmış olduğunun göstergesi NATO'ya üyeliğe kabul edilmesi olmuştur. Bu dönemde Türkiye, NATO'nun güneydoğu kanadında önemli bir güvenlik aktörü olarak ortaya çıkmıştır.

Soğuk Savaş döneminin başlarında ABD nükleer silah teknolojisinde üstünlüğünü korumaktayken Sovyetler Birliği'nin 4 Ekim 1957'de Sputnik I uydusunu taşıyan roketi uzaya göndermeyi başarması dengeleri değiştirmiştir. ABD'nin üstünlüğünü kaybetmesine neden olan bu olaydan sonra iki devlet arasında nükleer denge kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin, ABD karşısında havada üstünlüğünü kurması, Batı bloğunda yer alan Avrupalı ülkelerde büyük bir korku ve endişeye neden olmuştur (Gülmez ve Tahancı, 2014: 228).

Soğuk Savaş döneminde iki ülke arasında yaşanan diğer bir olayda Küba Krizi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin 1962'de Küba'ya orta menzilli füzeler yerleştirmiş olması ve bunun ABD tarafından tespit edilmesi dünya üzerine küresel etkiye sahip olan yeni çatışma ve güvenlik algılarını ortaya çıkarmıştır. Dönemin Sovyetler Birliği lideri Nikita Kruşçev, "yeni bir dünya savaşını önlemek için her şeyi yapacağız" açıklamasına rağmen iki ülke arasında bir nükleer savaşın eşiğine geldiğini söylemek mümkündür. Kruşçev, Küba'daki füzelerini kaldırmasına karşılık ABD'nin de Türkiye'deki Jupiter füzelerini çekmesini önermiş ve ancak bu şekilde krizin çözülebileceğini ifade etmiştir (Bozkurt, 2015: 225). ABD ve Sovyetler Birliği arasında uzun görüşmeler neticesinde karşılıklı yerleştirilen füzelerin kaldırılmasıyla birlikte Küba bunalımı sona erdirilmiştir. Bu bağlamda Küba krizi, küresel güvenlik olguları ve yeni bir dünya savaşının merkezi olma bakımından Türkiye'yi yine ön plana çıkarmıştır. Bu yaşanan kriz, NATO içerisinde Türkiye'nin jeopolitik konumunun küresel güvenlik açısından ne derece önemli olduğunu bir kez daha tescillemiştir.

Soğuk Savaş'ta küresel güvenliğin iki önemli ülkesi ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan blok oluşturma ve nükleer güç olabilmek yarışının, diğer dünya ülkeleri tarafından yeni bir dünya savaşı çıkabilme olasılığı üzerinden dikkatle izlendiği görülmüştür. Bu çerçevede NATO-Türkiye ilişkileri Soğuk Savaş döneminden itibaren hangi süreçlerden geçmiştir ve birbirleri için neyi ifade etmektedir?

sorularının cevabını bulabilmek son dönemin daha iyi analizinin yapılması açısından önem arz etmektedir.

3. NATO-TÜRKİYE EKSENİNDE GELİŞEN İLİŞKİLER VE SORUNLAR

Soğuk Savaş döneminde Doğu ile Batı arasındaki meydan okumalarda Türkiye, NATO'nun güneydoğu kanadında kilit bir rol oynamıştır. Aynı zamanda Avrupa'nın, savaş önleyici politikasına yardımcı olması ve İttifak'a dâhil olarak kendi ulusal güvenliğini de garanti altına almasına neden olmuştur (Kramer, 2001: 297). Yine bu dönemde Türkiye, NATO üyesi olarak hem Batı Avrupa güvenliğine katkı sağlamış hem de jeopolitik konumu gereği kendisine yönelik tehditleri önleyebilmek için İttifak'ın imkânlarından faydalanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun kendi varlığını yeniden sorgulaması noktasında Türkiye'ye ihtiyaç kaldı mı sorusu gündeme gelmiştir. 1989'da ABD başkanı George Bush ve SSCB devlet başkanı Michael Gorbachev' un görüşmeleri neticesinde Soğuk Savaşın bittiği ve artık yeni bir döneme başlandığı belirtilmiştir (DeWijk, 1997: 39). Yine 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve arkasından Varşova Paktı ve SSCB'nin dağılması gibi olayların meydana gelmesi NATO'nun dönüşümüne hız kazandırmıştır.

Yeni dönemle birlikte NATO'nun varlık sebebinin sorgulanmaya başlanması birçok tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu minvalde örgütün kendine yeni tehditler tanımlayarak güvenlik konseptlerini buna göre benimsemesi gerektiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Buradan yola çıkan NATO, kendini yeni bir yerde konumlandırmaya çalışarak varlık sebebinin tartışmalardan uzak tutmaya çalışmıştır (Cornish, 2004: 62-65). Yine yeni dönemde NATO'nun kuruluş nedenlerinin ortadan kalkmasıyla birlikte Türkiye'nin İttifak içinde önemi de tartışmalara neden olmuştur. Bu kapsamda NATO'nun dönüşümüne giden yolda yapılan tarihi zirveler önemli yer tutmuş ve bu zirvelerle birlikte yeni stratejik konseptler kabul edilmiştir. Bu çerçevede 5-6 Temmuz 1990 tarihinde ilk zirve Londra'da yapılmış ve bu zirvede örgütün geleceğine yönelik önemli kararlar alınmıştır. Zirve'nin en önemli kararı ise Avrupa'da siyasi ve askeri durumların değişmesine paralel olarak NATO'nun güvenlik kapsamında kuvvet yapılanmasında yeni bir stratejiye geçilmesi olmuştur (Parish, 2005). Daha sonra 7-8 Kasım 1991'de Roma Zirvesi, İttifak için yeni bir dönüm noktası olmuş, Avrupa'daki rolünü yeniden tanımlamıştır. Kabul edilen yeni stratejik konsept de NATO'nun yeni tehditleri, karşılaşılabileceği riskleri, Avrupa'daki yeni amaçları sıralanmıştır (Lepgold, 1998: 81). Bu bağlamda Roma Zirvesi, NATO'nun bundan sonra güvenlik anlayışı ve arayışlarının neler olabileceğini belirlemesi açısından önemli bir yere sahip olmuştur.

NATO, 23-25 Nisan 1999 tarihlerinde Washington'da gerçekleştirdiği zirve ile 50. Kuruluş yıl dönümünü kutlamıştır. NATO üyeleri, bu Zirve'de kabul ettikleri stratejik konseptle birlikte bir devlete "insan hakları" kapsamında müdahale etmeyi meşru bir zemine oturtturacak imkânı elde etmiştir. Bundan sonra NATO, alan dışı kavramıyla birlikte askeri müdahale alanına insan hakları ihlalleri, etnik

ve dinsel çatışmaları da dâhil ettiği görülmüştür (Erşahin, 1999). Bu bağlamda NATO, görev alanlarını genişleterek hakkındaki tartışmaları uzak tutmaya çalışmış ve küresel bir güvenlik örgütüne dönüşmeye başladığının sinyallerini vermiştir.

ABD'ye yapılan 11 Eylül terör saldırıları hem NATO içinde hem de dünyada güvenlik algılamalarının tekrar değişmesine neden olmuş ve tehdit değerlendirmelerinin merkezine terörizm yerleştirilmiştir. Terörizmin küresel bir hale dönüşmesinin en iyi örneği olan bu terör saldırıları, gerek devletler gerekse uluslararası örgütlerin yeni güvenlik anlayışlarını askeri merkezli güvenlik anlayışlarına dönüştürmesine neden olmuştur (Matlary, 2009: 37). Bu bağlamda saldırılardan sonra NATO'da küresel terörizmle mücadele ön plana çıkarılmış ve yeni güvenlik stratejileri terörizm üzerinden şekillendirilmiştir.

11 Eylül terör saldırılarından sonra NATO, saldırıyı tüm İttifak üyelerine yapılmış kabul eden 5.Maddeyi hemen yürürlüğe sokarak terörizme karşı tutumunu sert bir şekilde ortaya koymuştur (Nevers, 2007: 36).

NATO'nun Lizbon Zirvesi'yle (2010) kabul edilen yeni stratejik konsept de, terörizmin, üye ülke vatandaşlarının güvenliği ve uluslararası istikrar ve refah için önemli bir tehdit oluşturduğu ifade edilmiştir. Ayrıca zirvede NATO'nun da dünyada nükleer silahlar var olduğu sürece nükleer bir güç olarak varlığını devam ettireceği belirtilmiştir (Lisbon Summit, 2010). Bu bağlamda Lizbon Zirvesi'nde, NATO'nun geleceğinin şekillenmesi açısından alınan önemli kararlara imza atılmıştır.

Bu dönemde Türkiye-NATO ilişkileri çerçevesinde ise Türkiye'nin jeopolitik anlamda öneminin azaldığı görüşleri sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır. Bu görüşlerin aksine değişen küresel jeopolitikte Türkiye'nin önemi giderek daha da artmaktadır. Çünkü Türkiye'nin öneminin artması, dünyanın ekonomik ve politik çıkarlarının çatıştığı bölgenin ortasında yer almasından kaynaklanmaktadır (Kuloğlu, 2002: 19). Yine Türkiye, Karadeniz bölgesinde istikrarın sağlanmasında, Akdeniz'e geçişi kontrol etmede ve Rusya'yı Kafkaslarda dengelemede İttifakın güneydoğu kanadında NATO'ya desteğini devam ettirmektedir. Ayrıca Ortadoğu'ya sınır olması nedeniyle NATO'nun sınırlarının da korunmasında önemli bir konuma sahiptir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, Somali, Bosna, Kosova ve Afganistan'da NATO'ya askeri güç ve yumuşak güç kapsamında önemli destek vermiş ve vermeye de devam etmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin buralardaki insani müdahale görevlerinde göstermiş olduğu başarılar NATO'ya güvenilir bir örgüt olma yolunda önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin bu katkıları NATO'ya karşı yükümlülüklerini yerine getiren önemli bir müttefik olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan Ortadoğu'da Arap Baharıyla birlikte başlayan iç çatışmalarla NATO'nun Türkiye sınırları üzerinden direkt risklerle karşı karşıya olduğu gerçeğini görmek gerekir. Bu bölgelerde yaşanan iç çatışmalardan dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalan mülteciler sorunu Avrupa için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu göçün oluşturmuş olduğu risklerle ve sorunlarla mücadele için NATO, AB

ve Türkiye'nin işbirliği yapması bir zorunluluk haline gelmiştir. Son dönemde gerek Türkiye'nin gerekse NATO üyesi Avrupa ülkelerinin yaşamış olduğu terör saldırılarının önlenmesi güçlü bir işbirliği ile mümkün olabilir. Bakıldığında NATO'nun, Türkiye'ye özellikle PKK, DEAŞ ve FETÖ ile mücadelede yeterli destek vermediği görülmektedir. Yine Kasım 2017'de Norveç'te yapılan "Trident Javelin" NATO tatbikatında yapılan skandal hatalar ilişkilerin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Bu skandalın Türkiye'nin Rusya'dan S-400 füze alımı antlaşmalarına denk getirilmiş olması da manidardır.

Özellikle 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası dönemde NATO ile ilişkileri zora sokan olayları NATO'da görev yapan FETÖ mensubu askerlere destek verilmesi, Türkiye'nin güvenlik sorunlarında müttefik üye ülkelerden yeterli desteği alamaması, ABD'nin Suriye'de PYD/YPG-PKK'yı desteklemesi ve Türkiye'nin Rusya'ya yakınlaşması şeklinde sıralamak mümkündür. Bu bağlamda Türkiye-NATO ilişkilerinde tartışmaların son bulması için İttifak'ın kuruluş amaçlarına göre hareket ederek eski ve güçlü müttefiki Türkiye'ye gerekli desteği vermesi zorunludur. Aksi takdirde ilişkilerin getirdiği olumsuzluklar iki tarafı da etkileyeceği gibi aynı zamanda tüm toplumlara yansımaları söz konusu olabilecektir.

4. NATO-RUSYA EKSENİNDE GELİŞEN İLİŞKİLER

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO-Rusya ilişkilerini geliştirmek amacıyla birtakım girişimler yapılmıştır. Bunlardan ilki, 1992'de Rusya'nın da üye olduğu Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurmayı hedefleyen Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) oluşturulması olmuştur. Bu Konsey'le amaç, ekonomik ve politik olarak Doğu Avrupa ülkelerini Rusya etkisinden uzak tutmak olduğu kadar, Rusya'yı da dışarıda bırakmamak olmuştur. Yine Rusya önce katılmak istemese de daha sonra NATO'nun girişimleriyle oluşturulan Barış İçin Ortaklık (BİO) çerçeve dokümanına imza atarak anlaşmaya dâhil olmuştur. Bu antlaşmayla Rusya, NATO ile genişletilmiş bir işbirliği ve diyalog kurmayı hedeflemiştir. Yine ilişkilerin geliştirilmesi için 1996'da NATO-Rusya kurucu senedi imzalanmış ve 1997'de iki taraf arasında Daimi Ortaklık Konseyi kurulmuştur (Yapıcı, 2007).

Yeni dönemde NATO'nun dönüşüm sürecinde demokrasiye vurgu yapması, yine genişleme stratejileri bağlamında, Rusya, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler kurması Avrupa'daki politikaları için önemlidir. Bu devletleri içeren genişleme stratejileri, demokrasinin yayılma, Avrupa'daki bölünmelerin sona ermesi ve Doğu ile Batı'nın istikrarının sağlanması açısından önem taşımaktadır (Sjursen, 2004: 691).Rusya tarafından bakıldığında ise genişleme Rusya'nın güvenliğine ve bütünlüğüne yöneltilen bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Yine Gürcistan'ın NATO üyesi olmak istemesi Rusya'nın yeni dönemde İttifak'la iyi ilişkiler kurma hevesini kırmış ve güvenlik algılamalarının değişmesine neden olmuştur (Erol, 2012: 9-10). Bu gelişmeler çerçevesinde 1999'da Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin ve daha sonra 2004'de

Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'nın üyeliğe kabul edilmesi NATO-Rusya ilişkilerini etkilemiş ve geliştirilen iyi ilişkilerin yok edilmesine yol açmıştır. Rusya bu durumun kendisini çerçeveleme amacı içerdiğini ortaya atmış ve bu da ilişkilerin yeniden gerilmesine neden olmuştur (Yiğittepe, 2017: 66).

Rusya'nın tehditkâr olarak tanımladığı bu genişleme, İttifaka göre aralarında iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen ve iyi bir güvenlik topluluğu oluşturmayı amaçlayan bir strateji olarak görülmektedir. NATO'ya göre güvenlik alanının genişlemesi, barış ve karşılıklı güven duygusunun gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bu durum Rusya gibi dışarıda kalanlar için bir korku ve endişeye neden olmaktadır (Kydd, 2011: 802). Aynı şekilde NATO'nun diğer Baltık ülkelerinden Ukrayna ve Moldova'daki rolü, dış tehditlerin azalmasında, uluslararası sınır sorunlarının çözümünde ve Rus askerlerinin bu bölgelerden çıkarılmasında etkili olmuştur. NATO'nun doğuya doğru genişlemesinin barışçıl bir ortamın sağlanabilmesine bir zemin teşkil ettiği görülmüştür (Gibler ve Swell, 2006: 429). NATO'nun bu girişimlerinin Rusya ile ilişkilerde yeniden Soğuk Savaş koşullarına dönülmesine yol açtığı söylenebilir.

Son dönemde NATO-Rusya ilişkilerinin seyri 2014'te Ukrayna krizinden sonra derinleşmeye başlamıştır. Bu krizden sonra Eylül 2014'de yapılan Wales Zirvesi'nde Ukrayna'ya verilen destek arttırılmıştır. Bu zirvede Rusya, NATO üyeleri açısından gayri meşru görülen "Kırım'ın ilhakı" ve doğu Ukrayna'nın istikrarının bozulması konularında kınanmıştır (NATO Wales Summit, 2014). NATO'nun bu zirvesi daha çok Rusya-Ukrayna krizi üzerinde değerlendirmelerle geçmiştir. Rusya'nın doğu Ukrayna ve Kırım eylemleri yeniden İttifak'ın dikkatini bu ülkeye çevirmesine yol açmış ve ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Bu kapsamda NATO, yeni stratejileri kapsamında akıllı savunma fikrini ortaya atmıştır. NATO eski genel sekreteri Rasmussen'in ortaya attığı bu fikirle, Avrupalı devletlerin ABD'den bağımsız kendi güvenliklerini kendilerinin sağlayabilme ve İttifak içindeki yük paylaşımı(bütçe) sorununa çözüm getirme amaçlanmıştır (Bağbaşıoğlu, 2016: 221). Bu fikir ilk anda kabul görmese de Rusya'nın Ukrayna'daki eylemleri Avrupalı devletleri endişeye sürüklemiş ve akıllı savunma stratejisinin İttifak içinde şekillenmesine neden olmuştur.

Rusya'nın Ukrayna karşısındaki eylemleri NATO-Rusya ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmış, krizle birlikte Rus tehdidine karşı Hazırlık Eylem Planı kabul edilmiştir. Bu eylem planı ile İttifak'ın askeri yapısında kalıcı ve yapısal tedbirler alınarak Karma Savaşla Mücadele Stratejisi kabul edilmiştir. Kabul edilen bu stratejide NATO, karma savaş tehdidi ile karşılaşan bir devletin talep etmesi halinde müdahil olabileceği sinyalini vermiştir (Oğuz, 2016: 219). Ukrayna ve Kırım krizleri NATO ve Moskova arasında ileride yaşayabilecekleri sorunların boyutlarını öne çıkarmış, çatışma ve savaşma olasılık hesaplarının yapılmasına neden olmuştur. İlerde olası askeri mücadelelere karşı hazırlıklarını yapmakta olan taraflar birbirlerine yönelik caydırıcı savunma politikaları geliştirmeye çalışmaktadırlar (Colby, 2016: 2). NATO'nun daha çok üye ülke sınırlarını Rusya'dan korumak için kıtalararası füze savunma sistemlerini artırarak caydırma politikaları benimserken, Rusya'nın ise konvansiyonel askeri kapasitesine nükleer silahları da dâhil ederek cevap vermeye çalıştığı görülmektedir.

Rusya'nın güvenlik politikalarının oluşumunda benimsemiş olduğu yakın çevre doktrini önemli yer tutmaktadır. Bu doktrinde öne çıkan başlık Rusya'nın çıkarları olduğu Post-Sovyet alanlarından hiçbir zaman vazgeçemeyeceği düşüncesi olmuştur. Yine 2000 yılından itibaren Rusya, Vladimir Putin'le birlikte yeni bir döneme girmiş, uluslararası politikada daha etkili olmaya başlamıştır. Putin kendi adıyla geliştirmiş olduğu doktrinle de dünyada uygarlığın merkezinde Rusya'nın olduğu algısını yerleştirmeye çalışmıştır. Putin doktrini bir Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması ve bir Avrasya kimliği oluşmasını amaçlamıştır. Putin'e göre Avrasya toplumlarının lideri Rusya olmalı ve tüm bölgede hâkimiyeti sağlayacak bir konuma gelmelidir (Menkiszak, 2014: 1-2). Rusya'nın bu doktrinleri de NATO ile ilişkilerde yeni bir eksen kaymasına neden olmuş, özellikle NATO'nun başat gücü ABD olmak üzere Avrupalı üyelerde bir tedirginliğe ve endişeye yol açtığı görülmüştür.

Bu bağlamda 2016'da Varşova Zirvesi'nde Rusya'ya karşı verilecek ortak cevapta Avrupalı üye devletlerle NATO'nun mutlak dayanışma ve işbirliğine gitmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu zirvede iki önemli konu üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi NATO'nun caydırıcılığı artırılarak savunmasının güçlendirilmesi ve ikincisi sadece kendi sınırlarında değil sınırlarının ötesinde de istikrara katkıda bulunmasının çok önemli olduğudur. Bu kapsamda 2017'de Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya'da dört çok uluslu taburun yerleştirilmesi ve NATO'nun güneydoğu kanadında bir askeri güç bulundurulması kararlaştırılmıştır (NATO Warsaw Summit Declaration, 2016).

Rusya'nın Ukrayna ve Kırım'daki saldırgan eylemlerinin özellikle Litvanya, Estonya ve Letonya'da korku ve endişeye yol açmış olması ABD'nin; NATO sınırlarına Soğuk Savaş'tan bu yana Polonya, Baltık devletleri ve Güneydoğu Avrupa'ya binlerce asker ve ağır silah yerleştirmesine neden olmuştur (Emmont, 2017). Bu bağlamda ABD'nin, NATO'yu bu bölgede daha etkili kılabilme adına girişimlerde bulunduğunu söylemek gerekir.

NATO-Rusya ilişkilerinde yaşanan krizler doğal olarak İttifak'ın güçlü üyesi Türkiye'yi de yakından etkilemiştir. Türkiye'nin, son dönemde Rusya ile yakın ilişkiler kurması başta ABD olmak üzere NATO'yu da rahatsız etmiştir. Özellikle Arap Baharıyla başlayan Suriye krizinde iki ülkenin soruna ortak çözüm bulma kapsamında yakınlaşmasının beraberinde sadece siyasi değil askeri alanlarda da işbirliklerinin önünü açtığı görülmüştür. Türkiye'nin Suriye krizinde ulusal güvenliğinin tehdit altında olması ve sınırlarını tehdit eden YPG, PKK ve DEAŞ gibi terör örgütlerinin gerçekleştirmiş olduğu saldırılar karşısında NATO'dan istediği desteği alamamış olması yönünü Rusya doğru çevirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye güvenlik politikalarını hayata geçirebilmesi yolunda askeri gücünü artırma adına tercihlerini gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

5. RUSYA TÜRKİYE İÇİN NATO'YA BİR ALTERNATİF OLABİLİR Mİ?

Son dönemde NATO'nun özellikle terörizmle mücadelede izlemiş olduğu stratejilerin ve alınan kararların uygulanmasında yaşamış olduğu tutarsızlıklar güçlü üyesi Türkiye tarafından da sık bir şekilde eleştirilerek dile getirilmiştir. Türkiye'nin yaşamış olduğu terörist saldırılar karşısında

NATO'dan gerekli desteği alamadığı görülmüş ve bunun sonucunda da Türkiye ile NATO arasındaki güvenlik algılamalarında ve terörizm konusunda görüş ayrılıklarının oluşması beraberinde birçok tartışmaları gündeme getirmiştir

Rusya'nın Suriye krizine sonradan dâhil olması, bölgede Türkiye ile daha sık karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Özellikle 24 Kasım 2015'de Suriye'de Rus uçağının düşürülmesi iki ülke arasında ciddi bir krize dönüşmüştür. Bu olaydan sonra Türkiye-Rusya ilişkilerinde bir kırılma yaşanmışsa da daha sonraki süreçte ilişkiler yeniden normale dönmüştür (Demir, 2016: 145). Özellikle bu süreçte Erdoğan ve Putin arasında oluşturulan ikili diyalogların sorunun çözümünü kolaylaştırdığı görülmüştür.

Son dönemde Türkiye-NATO ilişkilerinde yaşanan krizlerin, Rusya'yı bir alternatif olarak ortaya çıkarmasını uluslararası ilişkilerin doğal bir sonucu olarak görmek gereklidir. Son dönemde Türkiye 1952'den beri üyesi olduğu İttifak'a zarar vermeden güvenlik politikalarını belirlemeye çalışmaktadır. NATO ve diğer uluslararası örgütlerin Suriye krizinde yetersiz kalması üzerine krize çözüm bulmak amacıyla Türkiye'nin Rusya ve İran'la kurmuş olduğu diyalog, NATO ve başta ABD olmak üzere diğer Batılı devletler arasında bir tedirginliğe yol açmıştır. Özellikle Türkiye'nin hava savunma sistemine entegre etmek istediği S-400 Füzelерinin Rusya'dan alınmasına ilişkin anlaşmanın yapılması, başta ABD olmak üzere, NATO'dan tepkiler almıştır. Özellikle ABD, bu durum karşısında Türkiye'nin de içinde bulunduğu F-35 savaş uçağı projesini askıya alma tehdidinde bulunmuştur. 12 ülke(ABD, İngiltere, Türkiye, İtalya, Hollanda, Kanada, Avustralya, Danimarka, Norveç, Güney Kore, Japonya ve İsrail) tarafından oluşturulan bu projede Türkiye, üretim ve bakım sürecinde aktif rol oynaması açısından önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle üretici Lockheed Martin firması da bu projeden Türkiye'nin çıkarılmasına karşı durmaktadır. Türkiye'ye ilk F-35'in teslimatının 21 Haziran 2018'de gerçekleşmesinden sonra da bu konuda çelişkili açıklamalar gelmesine rağmen projenin devam edeceğini söylemek mümkündür. Özellikle Türkiye'de artan Batı ve ABD karşıtlığı da bu sürecin tıkanabileceğine dair birtakım spekülasyonların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Türkiye yeni hava savunma sistemi arayışları kapsamında daha önce ABD'den Patriot füzesi almaya çalışmış ama Senato'nun karşı çıkması üzerine gerçekleşmemiştir. Fransa-İtalya ortaklığında hava füze savunma sistemleri alım görüşmelerinde de olumlu gelişme sağlanamayınca yönünü Çin'e çeviren Türkiye, buradan da ABD'nin karşı çıkması üzerine istediği sonucu alamamıştır. Son olarak Rusya ile S-400'ler konusunda 27 Aralık 2017'de 2 adet savunma sistemi ve 4 takım batarya alımında anlaşma sağlanmıştır. Toplam maliyeti 2,5 milyar dolar olan S-400 savunma sistemlerinin teslimatı Mart 2020 olarak planlanmıştır. S-400'ün özelliklerini incelediğimizde, insanlı ya da insansız her türlü hava aracını ve balistik füzeleri vurma yeteneğine sahiptir. Azami menzili 400 km, en yüksek irtifası 30 km, her hedefe 2 füze atabilirken ve aynı zamanda 80 hedefi vurabilme kapasitesine sahiptir ([SPUTNİK:2018](#)). Diğer taraftan Türkiye'nin NATO'nun itirazına karşı Rusya'dan S-400 Füze savunma sistemlerini almak istemesi ve özellikle terörizm konusunda yalnız bırakılması Türk

kamuoyunda NATO'dan ayrılalım mı? sorusunu gündeme getirmiştir. NATO'nun 14 maddelik kurucu antlaşmasında bir üye kendisi istemediği sürece üyelikten çıkarılması söz konusu değildir. Bu minvalde Türkiye'nin de NATO'dan kendi isteğiyle ayrılması ulusal güvenlik çıkarları için uygun strateji olmadığı değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin yine son dönemde füze savunma sistemleri kapsamında İtalya ve Fransa ile hava savunma sistemlerini kapsayan savunma işbirliği niyet beyanı imzalamış olması bir derece NATO'yu dengeleme girişimi olarak değerlendirilmiştir. Bu niyet beyanı kapsamında askeri elektronik sistemler, yazılım ile simülasyon sistemleriyle muhabere teçhizatı dahil, hava ve füze savunma sistemlerinin ortak üretiminde iş birliğinin güçlendirilmesinin yanı sıra teknolojik iş birliği dahil savunma sanayi alanındaki ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (AA: 2018). Türkiye'nin bu girişimlerinin başta NATO olmak üzere Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini dengeleme amacını taşıdığını söylemek mümkündür.

NATO, Türkiye'nin Rusya'dan S-400 alımı konusunda ise birtakım açıklamalarda bulunmuşsa da henüz resmi bir açıklama yapılmamıştır. Ancak NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, Türkiye'nin S-400 satın alma planlarına ilişkin yaptığı açıklamalarda, "Ne tür bir ekipman satın alacakları ya da yatırım yapacakları tamamen üye ülkelerin bileceği bir iştir. Ama biz her zaman alınacak ekipmanların tüm NATO üyeleri arasında birlikte işlerlik esasına uygun olmasına odaklanıyoruz. Benim bu konuyla ilgili (Türk yetkililere) mesajım budur" diyerek, söz konusu Rus füzelerinin NATO sistemiyle olan uyumsuzluğuna dikkat çekmiştir (Özbey, 2017).

Türkiye kendine Rusya'yı bir alternatif olarak görebilir mi? Bugün hala hazırda NATO küresel bir güvenlik örgütü olarak varlığını devam ettirmektedir. Diğer taraftan Rusya-Türkiye ilişkilerine tarihsel açıdan bakıldığında uzun süreli stratejik ortaklık kurulması zor görünmektedir. Özellikle Kırım'ın ilhaki, Dağlık Karabağ sorunu, Ukrayna krizi ve Ermenistan'la ilişkiler gibi konularda fikir anlaşmazlıkları iki ülke arasında hala devam etmektedir. S-400'ler, Suriye krizi, ekonomik ve ticari (özellikle doğalgaz antlaşmaları gibi) konularda dönemsel ortaklıkların olması doğal olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye jeopolitik konumunu önemsizleştirme çabaları karşısında bölgesinde bir güvenlik aktörü olarak güçlü ordusuyla varlığını devam ettirmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 15 Temmuz darbe girişiminden yıpratılmış olarak çıkmasına rağmen gerek Fırat Kalkanı gerekse Afrin operasyonlarında göstermiş olduğu üstün başarılar bunun bir göstergesi olmuştur. Bu bağlamda Türkiye NATO'dan bağımsız güvenlik politikaları geliştirme ve uygulama kapasitesine sahip bir ülkedir. Bu minvalde de Türkiye'nin ulusal güvenliği için Rusya dâhil tüm ülkelerle ve uluslararası örgütlerle yakın ilişkiler kurmaya çalışması uluslararası politikanın bir gereği olarak mutlak ve çok önem arz etmektedir.

Bugün gelinen noktada ülkeler ulusal güvenlikleri için uluslararası örgütlerden bağımsız olarak güvenlik politikaları geliştirmek istemektedirler. Küresel denklemin çok değişkenli bir uluslararası politikadan oluşmaya başlaması ülkeleri de birtakım farklı girişimlere yöneltebilmektedir. Türkiye'de

özellikle son dönemde başta yerli savunma sanayi projeleri olmak üzere kendi ulusal güvenliğini sağlama noktasında gerekli olan tüm askerî teçhizatını tedarik etme yoluna gitmektedir. Türkiye yerli savunma sanayi atılımlarına önem vererek dışa bağımlılığını azaltma hedefini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Son tahlil olarak jeopolitik konumu gereği Türkiye, NATO içerisinde kalmaya devam ederek Rusya dâhil olmak üzere diğer tüm ülkelerle çıkarları doğrultusunda ilişkiler kurmaya ve güvenlik politikaları gereği ulusal güvenliğini sağlama noktasında her türlü silah ve askerî teçhizat edinme hakkına sahiptir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

NATO Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte kendini dönüşüme uğratma çabalarına hız vermiştir. Özellikle ortaya çıkan yeni tehditlerle birlikte yeni güvenlik politikaları belirlemeye çalışmış ve bunu ilk olarak eski Yugoslavya'da yaşanan iç çatışmalarda uyguladığı görülmüştür. Yine bu dönemde ABD'nin yaşamış olduğu 11 Eylül Terör saldırıları İttifakta terörizmin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçevede küresel güvenliğin ve barışın sağlanabilmesi için küresel terörizmle mücadelenin önemli rolü olduğu, NATO'nun yeni stratejik konseptlerinin içinde yerini almıştır. NATO'nun gerçekleştirmiş olduğu 1990 Londra Zirvesi'nde başlayarak, 2018 yılındaki NATO'nun Brüksel Zirvesi'ne kadar küresel terörizmle mücadele ve İttifak'ın güncel sorunları kapsamında önemli kararlar alınmıştır. Son yapılan Brüksel Zirvesi'nde en önemli konu üyelerin GSYİH'nin %2'sini nasıl savunma harcamalarına ayıracaklarını vurgulamaları olmuştur (NATO: 2018). Özellikle son yapılan zirvelerde, Trump'ın ABD başkanı olmasıyla birlikte NATO üzerinde tartışmaların alevlendiği görülmüştür.

NATO, kabul ettiği stratejik konseptlerde yeni tehditler olarak etnik çatışmalar, terörizm, insan hakları ihlalleri, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, kitle imha silahları gibi konuları belirleyerek değişen koşullara uyum sağlamaya çalışmaktadır. Son olarak Haziran 2017'de üyeliğe kabul edilen Karadağ'la birlikte 29 ülkeye ulaşan NATO üzerinde tartışmalar devam etse de hali hazırda dünya çapında böylesine büyük bütçeye sahip bir güvenlik örgütü mevcut değildir. NATO bu görevleri büyük bütçelerle gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda 2018'de sivil bütçesi 245.8 milyon Euro, askeri bütçesi ise 1.325 milyar Euro olarak belirlenmiştir ABD, geçen yıl 664 milyar dolarla geri kalan 27 üyenin toplam savunma harcamasının 2,5 katından fazlasını tek başına gerçekleştirmiştir. Örgütün geçen yıl 921,5 milyar dolar olan bütçesinin, yüzde 72'sini ABD karşılamıştır. İngiltere yaklaşık 57 milyar dolarla örgüt harcamalarına en fazla katkı sağlayan ikinci ülke olurken, Avrupa'nın en büyük ekonomilerinden Fransa 44,2 milyar dolarla üçüncü, Almanya ise yaklaşık 42 milyar dolarla dördüncü sırada yer almıştır. Türkiye ise yaklaşık 12,1 milyar dolarla NATO'da en fazla harcama yapan sekizinci ülkedir (NATO Budget, 2017 ve Funding of NATO, 2018).

Bu bağlamda ABD'nin başkanı Trump'la birlikte gerek NATO ile Türkiye gerekse Avrupalı üyeler arasındaki tartışmalar İttifak'ın gelecekte üstlenebileceği görevler için bir fayda sağlamayacaktır.

NATO-Türkiye ile ilişkilerine bakıldığında ise Türkiye, Afganistan ve Kosova görevlerine, Akdeniz'in güvenliğini sağlama ve korsanlarla mücadele konularında İttifak'a destek vermeye devam etmektedir. Diğer taraftan NATO, Türkiye'ye özellikle terörizmle mücadele konusunda istediği desteği vermemektedir. Bundan dolayı Türkiye, NATO'dan bağımsız güvenlik politikaları geliştirmeye ve bunları uygulamaya muktedirdir. Bu kapsamda Türkiye, S-400 hava savunma sisteminin alınmasını da güvenlik politikalarının bir parçası olarak görmektedir.

Çok değişkenli bir küresel sistemin hâkim olmaya başladığı bu dönemde devletlerin, uluslararası örgütlerden bağımsız olarak güvenlik sorunlarını çözmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin de ne tamamen yüzünü Doğu'ya çevirerek ne de kendini izole ederek Batı ile ilişkilerini devam ettirdiği görülmektedir. Bölgesel bir aktör olarak Türkiye, Doğu-Batı arasında bir dengeleme politikası kurarak, başta ulusal güvenliği olmak üzere diğer birçok çıkarları için pragmatik bir anlayışı içeren güvenlik algulamalarını tercih etmektedir. Türkiye, NATO-Rusya gibi bloklar arasında tercih yapmak yerine rasyonel güvenlik politikaları çerçevesinde başta sınırlarının terör tehditlerinden arındırılması olmak üzere ekonomik çıkarlarını maksimize etmek üzere güvenlik politikalarını belirlemeye çalışmaktadır. Son dönemde Türkiye-Rusya ilişkilerinin hızla ilerlemesine Türkiye'de artan Batı ve ABD karşıtlığının da olumlu bir katkı yaptığını söylemek doğru olacaktır. Yine Türkiye, TSK'nin sınır bölgelerinde ulusal güvenliğini sağlamak için yapmış olduğu başarılı operasyonlarıyla bölgesinde güçlü bir güvenlik aktörü olarak kalmaya devam etmektedir. Türkiye'nin NATO ile ilişkilerinde ise; bu örgüte karşı güçlü bir güvenlik bloğu oluşmadığı ya da böyle bir oluşumun içinde bulunmadığı sürece İttifak'tan ayrılması, hem savunma harcamalarının artmasına hem de yeni tehditlerle karşı karşıya gelmesine neden olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Bağbaşıoğlu, A. (2016) "Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO", *Akademik Bakış Dergisi*, 10 (19): 209-227.
- Bozkurt, İ. (2015) "Soğuk Savaş Döneminde Amerika Birleşik Devletleri Türkiye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Küba Bunalımı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(57): 221-239.
- Colby, E. (2016) "Russia's Evolving Nuclear Doctrine and Its Implications, Center for a New American Security", <https://s3.amazonaws.com/files.cnas.org/documents/russias-evolving-nuclear-doctrine.pdf>, Erişim Tarihi: 02.06.2018.
- Cornish, P. (2004) "NATO: The Practice and Politics of Transformation", *International Affairs RoyalInstitute of International Affairs* 1944, 80 (1): 63-74.
- Dedeoğlu, B. (2014) "Uluslararası Güvenlik ve Strateji", İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Demir, A. F. (2016) "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (2): 139-151.

- De Wijk, R. (1997) “NATO on The Brink of The New Millennium”, Brüksel: Editorial Offices.
- Emmott, R. (2017) “U.S. Army Seeks to Cement Trump's Promise to Stick by NATO”, <http://www.reuters.com/article/us-nato-russia-idUSKBN15E1LA>, Erişim tarihi: 15.05.2018.
- Erol, M. S. (2012) “Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12 (1): 1-20.
- Erşahin, Z., “İttifakın 50. Yılında NATO- Türkiye İlişkileri”, <http://www.milliyet.com.tr/ozel/nato/zeynep.html>, Erişim Tarihi: 15.05.2018.
- Funding of NATO (2018) “Direct Funding of NATO”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67655.htm, Erişim Tarihi: 06.07.2018.
- Gibler, D. M, Jamil A. Sewell, Jamil A. (2006) “External Threat and Democracy: The Role of NATO Revisited”, *Journal of Peace Research Special Issue on Alliances*, 43 (4): 413-431.
- Gülmez N. ve Tahancı B. (2014) “Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (28): 225-252.
- Kramer, H. (2001) “Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye”, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kuloğlu, A. (2002) “Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye”, *Avrasya Dergisi*, 8 (4).
- Kydd, A. (2001) “Trust Building, Trust Breaking: The Dilemma of NATO Enlargement”, *International Organization, The Rational Design of International Institutions*, 55 (4): 801-828.
- Lepgold, J. (1998) “NATO's Post-Cold War Collective Action Problem”, *International Security*, 23 (1): 78-106.
- Matlary, J. H. (2009) “European Union Security Dynamics: In the New National Interest”, New York: Palgrave Publications.
- Menkiszak, M. (2014) “The Putin Doctrine: The Formation of A Conceptual Framework for Russian Dominance in the Post-Soviet Area, Centre for Eastern Studies”, *OSW Commentary, Number 131*.
- Nevers, Renée de (2007) “NATO' s International Security Role in the Terrorist Era”, *International Security, The MIT Press*, 31(4): 34-66.
- Oğuz, Ş. (2016) “Ukrayna Krizi ve Yeni NATO”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 51: 207-221.
- Özbek, C. (2017) “ABD’li Uzman: Erdoğan Ateşe Benzin Dökmüş Olur”, <http://www.dw.com/tr/abdli-uzman-erdogan-atese-benzin-dokmush-olur/a-39862307> Erişim Tarihi: 09.06.2018.
- Parish, J., (2018) “Gerekli Olmaya Devam Etmek”, <http://www.nato.int/docu/review/2005/issue1/turkish/art1.html>, Erişim Tarihi: 20.05.2018.

- Sarınay, Y. (1988) “Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO’ya Girişi”, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sjursen, H. (2004) “On the Identity of NATO, International Affairs (RoyalInstitute of International Affairs 1944, 80 (4): 687-703.
- NATO El Kitabı (1999) “50.Kuruluş Yıldönümü”, Brüksel: NATO Enformasyon Basın ve Yayın Servisi.
- NATO Budget (2017) “NATO Releases 2017 Budget Summarries, Financial Rules and Procedures”, http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_129314.htm?selectedLocale=en, Erişim Tarihi: 25.05.2018.
- NATO Brussels Summit (2017) “Press Conference”, http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_144098.htm, Erişim Tarihi: 15.05.2018.
- NATO Lisbon Summit (2010) “NATO’s Nuclear Deterence Policy and Forces”, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50068.htm?selectedLocale=en, Erişim Tarihi: 20.05.2018.
- NATO Wales (Newport) Summit (2014) “Summit Meetings”, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50115.htm, Erişim Tarihi: 01.06.2018.
- NATO Warsaw Summit Declaration (2016) “Countering Terörizm”, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_77646.htm, Erişim Tarihi: 22.05.2018.
- NATO’da AA. “Bütçe Çatlağı”, <http://aa.com.tr/tr/dunya/natoda-butce-catlagi/776875>, Erişim Tarihi: 10.10.2017.
- Yaman, A. E. (2005) “Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Mayıs-Kasım 2005, 231-245.
- Yapıcı, M. İ. (2007) “NATO-Rusya İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği”, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/Yapıcı-Merve-Rusya-Nato-İlişkilerinin-Dünü-Bugünü-Geleceği.Pdf> Erişim Tarihi: 06.06.2018.
- Yiğittepe, L. (2017) “NATO: Güvenlik Politikaları ve Terörle Mücadele Stratejileri”, İstanbul: Cinius Yayınları, <https://tr.sputniknews.com/savunma/201712271031570715-rusya-rosteh-turkiye-s400-batarya/> Erişim Tarihi: 09.06.2018.
- Yost, D. S. (2011) “The US Debate on NATO Nuclear Deterrence”, International Affairs, 87(6): 1401-1438.